

KAI KURIOS VEIKSMAŽODINIŲ DAIKTAVARDŽIŲ KONSTRUKCIJOS SU KILMININKU¹

Vitas LABUTIS

§ 1. Veiksmažodiniais daiktavardžiais laikomi daiktavardžiai, sinchroninės darybos požiūriu susiję su veiksmažodžiais ir išlaikę semantinių ir sintaksinių veiksmažodžio ypatybių. Tai yra visi veiksčių pavadinimai, arba veiksmažodžių abstraktai, veiksmo rezultato pavadinimai, kai kurie švenčių bei apeigų pavadinimai ir vienas kitas čia nemintų tipų vedinys².

Veiksmažodiniai daiktavardžiai subordinacijos ryšiu dažnai prisijungia vardažodžio kilmininką ir su juo sudaro sintaksei įdomias įvairių reikšmių konstrukcijas. Kai kurias iš jų čia ir panagrinėsime.

§ 2. Veiksmažodinių daiktavardžių konstrukcijos tiek savo išraiška, tiek reikšmėmis santykiauja su atitinkamomis veiksmažodžių konstrukcijomis, ir skirtumas tarp jų reikšmių pastoviai atitinka formų skirtumus, pvz.: *knygų skaitymas* – *skaito knygas*, *medžio kirtimas* – *kerta medį*. Vadinas, šios konstrukcijos gali būti laikomos vienos kitų transformomis: veiksmažodinio daiktavardžio konstrukcija gaunama iš veiksmažodinės, taikant nominalizacijos transformaciją, ir jos abi atspindi tą pačią giluminę struktūrą³. Turėdami galvoje konstrukcijų vartosenos analizę, taikysime nominalizacijai priešingos krypties transformaciją ($T : N^*Ng \rightarrow VN_s$)⁴.

¹ Lietuvių kalbos veiksmažodinių daiktavardžių konstrukcijos, lyginant su atitinkamomis anglų kalbos konstrukcijomis, yra nagrinėtos L. Valeikos disertacijoje, žr. L. Valeika, *Nominal Constructions in Lithuanian and Their Counterparts in English*, A Thesis for the Candidate Degree, V., 1971 (VVU Rankraščių sk.). Ten ir mūsų bendrame pranešime, skaitytame 1971 m. konferencijoje Rygoje, keliamos problemos ir davė impulsų parašyti šį straipsnį. Naudodamasis proga, dėkoju L. Valeikai už kūrybinį bendradarbiavimą.

² Daiktavardžių darybiniai tipai pateikiami, remiantis V. Urbučio darbais: *Daiktavardžių daryba*, „Lietuvių kalbos gramatika“, I, V., 1965 (toliau: LKG) ir *Словообразование имен существительных в современном литовском языке*, Автореферат докт. дисс., Вильнюс, 1971.

³ Plg. H. Хомский, *Аспекты теории синтаксиса*, М., 1972, p. 20. Kaip anglų kalbos veiksmažodinių daiktavardžių konstrukcijos generuojamos iš veiksmažodinių, gerai parodyta R. Lyzo studijoje. Žr. R. Lees, *The Grammar of English Nominalizations*, "International Journal of American Linguistics", Vol. 26, Num. 3, 1960.

⁴ Čia vartosime šiuos tarptautinės terminologijos simbolius bei ženklus: N – daiktavardis (kartais – vardažodis), A – būdvardis, V – veiksmažodis, D – determinantas, p – prielinksnis, c – jungtukas, T:→ – transformacija, ⊥ – opozicija, || – lygiagretumas. Papildomos charak-

Šia prasme veiksmazodinė konstrukcija gali būti vadinama bazine veiksmazodinio daiktavardžio konstrukcija, o pastaroji – išvestine konstrukcija. Tų konstrukcijų santykis pirmiausia priklauso nuo veiksmazodinio daiktavardžio darybinio ryšio su veiksmazodžiu⁵.

Transformacijos padeda nustatyti konstrukcijos semantinį tipą, tačiau to tipo jos tiesiogiai nelemia⁶. Tai matyti ir iš to, kad to paties tipo konstrukcijos (pavyzdžiui, objektinės) gali būti transformuojamos į kelias (bent paviršinės struktūros atžvilgiu) konstrukcijas, pvz.: *knygos skaitymas* → *skaito knygą, knygos ieškojimas* → *ieško knygos, grupės atstovas* → (*x*) *atstovauja grupei, rankų darbas* → *dirba rankomis* (žr. § 12, § 20). Be to, kartais ta pati išvestinė konstrukcija gali būti transformuojama į kelias paprastesnes konstrukcijas, pvz.: *laukų darbai* → *dirba laukus* ar → *darbai yra laukų*, ar → *dirba laukuose*? Svarbiausia – kiek galint išsamiau aptarti transformacijų galimybes, kiek ir kokie faktoriai koreguoja transformacijas ir kaip jos atspindi atitinkamus konstrukcijų semantinius tipus.

§ 3. Veiksmazodinių konstrukcijų su kilmininku reikšmės, kaip sintaksinį-semantinį reiškinį, atsirandantį vienam konstrukcijos nariui veikiant kitą, lemia tokie faktoriai: 1) kilmininko sintaksinė reikšmė, 2) veiksmazodinio daiktavardžio darybinė reikšmė, jos tipas, 3) pamatinio veiksmazodžio leksinė reikšmė ir valentingumas, 4) priklausomojo nario leksinė reikšmė⁷. Tai persikertantys

---

teristikos rašomos: gramatinės (rodančios formą) – simbolio dešinėje apačioje: $Ng_{(x)}$ – daiktavardžio genityvas (bet kuris linksnis) ir pan.; darybinės charakteristikos – simbolio viršuje: Nv – veiksmazodinis daiktavardis (kitur – tik veiksmazodžio abstraktas), Nv -imas – priesagos -imas vedinys ir pan. Priešdėliai žymimi simboliui iš kairės, pvz.: pri- Nv .

⁵ „Морфологическая производность является необходимым условием синтаксической производности. Слова C_1 и C_2 входят в отношение синтаксической производности, если они находятся в отношении морфологической производности и если фразы, содержащие слово C_1 , находятся в отношении трансформируемости с фразами, содержащими слово C_2 “ – Ю. Д. Апресян, Идея и методы современной структурной лингвистики, М., 1966, p. 167.

⁶ Matyt, ne visus kalbos sistemos faktus galima paaiškinti transformacinėmis taisyklėmis, žr.: Фр. Данеш, Й. Вахек, Пражские исследования в области структурной грамматики на современном этапе, „Пражский лингвистический кружок“, М., 1967, p. 336; Н. Савицкий, О некоторых методологических проблемах порождающей грамматики, „Čekoslovenská rusistika“, 1970, 4, p. 155. Kad transformacijomis negalima paaiškinti, pavyzdžiu *inversijos reiškinį*, žr. Н. Хомский, *min. veik.*, p. 119.

⁷ Н. В. Богданов, Обусловленность значений родительного падежа при отглагольных существительных в украинском языке, „Лосіјума категорија валодас структурā у системā, Zinātniskas konferences materiāli“, Rīgā, 1971, p. 18–19; Л. Валейка, Субстантивные словосочетания в литовском языке (в сопоставлении с субстантивными словосочетаниями в английском языке); Автореферат канд. дисс., Вильнюс, 1971, p. 11.

faktoriai, konstrukcijų reikšmės sąlygojantys ne tame pačiame lygyje ir nevienu mastu. Svarbiausias iš tų faktorių — kilmininko reikšmė⁸.

§ 4. Konstrukcijos su kilmininku dažnai įeina į kitų konstrukcijų sudėtį, pvz.: *Apie mokinių mąstymo vystymą mokymo procese šiandien daug kalbama...* Tsp. Tokios laisvos sudėtinės konstrukcijos gali būti skaidomos į dvinarės konstrukcijas: *Apie vystymą kalbama; mąstymo vystymą; šiandien kalbama* ir t. t. Ne visuomet lengva formaliai pagrįsti tik tokios, o ne kitokios dvinarės konstrukcijos išskyrimą; pavyzdžiui, pateiktajame sakinyje galima ir konstrukcija *vystymą mokymo*, tačiau iš tiesų semantiniai ir sintaksiniai ryšiai čia jungia žodžius *vystymą procese*, o *mokymo* yra tik priklausomojo nario *procesе* determinantas.

Konstrukcijų su kilmininku transformavimą ir jų semantinių tipų išskyrimą kartais dar komplikuoja ir galimas jų sutraukimas (ar elipsė), ir su juo susijęs gramatinių ryšių persigrupavimas⁹. pvz.: *mokytojo žodžiai* (subjektinė + objektinė konstrukcija su neišreikštu predikatinium dėmeniu) → *mokytojas pasakė žodžius* ar → *žodžiai yra mokytojo (kvalifikatyvinė konstrukcija)?*

Veiksmažodžių abstraktai ir jų konstrukcijos su kilmininku

§ 5. Iš visų veiksmažodinių daiktavardžių savo polinkiais sudaryti sintaksines konstrukcijas įdomiausi yra veiksmažodžių abstraktai, arba veiksmų pavadinimai. Jie geriausiai išlaiko veiksmažodžių, iš kurių padaryti, kai kurias valentines savybes, plg. *ėjimas į mišką —ėjo į mišką, rašymas plunksna — rašo plunksna, darbas sode — dirba sode*. Tačiau veiksmažodžių abstraktų valentinės savybės ne visuomet visiškai sutampa su jų pamatinių veiksmažodžių valentingumu: jungdamiesi su tos pačios šaknies žodžiais, kaip ir atitinkami veiksmažodžiai, jie (veiksmažodžių abstraktai) kartais reikalauja kitos tų žodžių formos: plg.: *laiško rašymas — rašo laišką, motoro užimas — motoras užia*. Be to, veiksmažodžių abstraktai gali prisijungti ir būdvardžius, o retai kada prisijungiarieveiksmius, plg.: *ilgas rašymas —*

⁸ Pagrindinės lietuvių kalbos kilmininko reikšmės yra iškeltos, žr.: J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, I, V., 1957, p. 571—592; E. Fraenkel, Syntax der litauischen Kasus, K., 1928, p. 42—104; T. В. Булыгина, О сочетаниях с родительным падежом в современном литовском литературном языке, LKK, II (1959), p. 90—108; T. В. Булыгина, Неглагольные сочетания с родительным падежом в современном литовском литературном языке, „Славянское языкознание“, М., 1959, p. 217—231; J. Balkevičius, Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė, V., 1963, p. 169—171, 185—187 ir kt., Lietuvių kalbos gramatika, I, V., 1965, p. 186—192; taip pat žr. minėtus L. Valeikos str. ir kt. Tačiau sintaksinis kilmininko vertinimas kelia dar nemaža neaiškumų, atsirandančių, matyt, ir dėl tikrai produktyvios ir ne visuomet semantiškai diferencijuotos šio linksnio vartosenos lietuvių kalboje.

⁹ Žr. Н. Ю. Шведова, Активные процессы в современном русском синтаксисе, М., 1966, p. 13—15.

ilgai rašo. Visa tai rodo, kad valentingumas kaip reikalavimas tam tikro loginio-semantinio vieneto yra ne tas pats, kas valentingumas – galėjimas jungtis su tam tikros žodžių klasės atitinkama forma¹⁰.

§ 6. Veiksmažodžių abstraktai, apskritai imant, gali sudaryti konstrukcijas bemaž su visais daiktavardžių linksniais su daugeliu prielinksninių konstrukcijų, su bendratimis ir kt. formomis, pvz.: *vilkų staugimas, pakenkimas sveikatai, užlaidkymas naktį, keitimasis mintimis, tyrimai šioje srityje, atėjimas kas vakaras, bėgimas nuo tikrovės, nenoras mokyti* ir kt.¹¹

Ypač dažnos ir įvairios yra veiksmažodžių abstraktų konstrukcijos su kilmininku (NgN^v).

§ 7. Konstrukcijos NgN^v dažniausiai gali būti transformuojamos į veiksmažodines konstrukcijas su vardininku (NnV), su galininku (VNa), su kilmininku (VN_g), o kartais ir į konstrukcijas su naudininku (VNd), su įnagininku (VNi), su vietininku (VNI) ir net į veiksmažodžių konstrukcijas su prielinksninėmis konstrukcijomis; pvz.: *ratų dundesys → ratai dunda, studentų atranka → studentus atrenka, maisto poreikiai → reikia maisto, širdies pakenkimai → pakenkė širdžiai, rankos mojis → moja ranka, seminarijos auklėjimas → auklėjo seminarijoje, meilės kvaitulys → kvaista iš meilės, anketų atsakymai → atsakė į anketas*¹².

Visos NgN^v transformacijos gali rodyti įvairias reikšmes: subjektinę (dažniausiai T: → NnV), objektinę (T: → VNa, T: → VN_g, T: → VNd, T: → VNi), instrumentinę (T: → VNi), cirkumstantinę, arba aplinkybinę (dažniausiai T: → VNI, T: → VNi, T: → pVN_g(a)), posesyvinę (T: → Nn turi N_a^v, pvz.: *knygos apdarai → knyga turi apdarus, kvalifikatyvinę (charakterizuojamąją, kokybinę) (T: → N^vn yra Ng/An^{inis}, pvz.: *meno kūrinys → kūrinys yra meno (meninis), kompletyvinę (T: → Ng yra N_a, ar T: → Nn sudaro N_a^v, pvz.: *šieno vežimas → šieno yra vežimas ar → šienas sudaro vežimą*)¹³. Posesyvinę, kvalifikatyvinę ir kompletyvinę reikšmes gali turėti tik konstrukcijos, kurių N^v yra sukonkretėjęs daiktavardis (žr. § 9).**

¹⁰ Pagrindiniai veiksmažodžio (kartu ir veiksmažodžio abstrakto) valentiniai ryšiai susiję su gilumine sakinio struktūra (juos, tur būt, galima vadinti loginiais-semantiniais ryšiais), o galėjimas jungtis su tam tikros žodžių klasės atitinkama forma priklauso paviršinei sakinio struktūrai, žr.: N. F. Irtenjeva, Valenz und Satziefenstruktur, „Beiträge zur Valenztheorie“, Haale (Saale) 1971, p. 10–20; N. Bondzio, Valenz, Bedeutung und Satzmodelle, Ten pat, p. 87.

¹¹ Pavyzdžiai ir jų produktyvumo palyginimai pateikiami, remiantis šiam reikalui susidaryta apie 4000 sakinių kartoteka. Konstrukcijos su sakiniu pateikiamos tik tuomet, kai be jo neiški būtų konstrukcijos reikšmė. Šaltinių sutrumpinimai tokie, kaip akademinėje „Lietuvių kalbos gramatikoje“ (I–II t.)

¹² Analizuojant teksto konstrukcijas, nesvarbu, ar realizuotas būtinas, ar fakultatyvusis valentingumas.

¹³ Reikšmių pavadinimus plg. Грамматика современного русского литературного языка, М., 1970, p. 486–490. Tie pavadinimai reliatyvūs, nes grupės gali būti stambinamos ar smulkinamos.

Plačiau panagrinėsime tik tris pačias dažniausias, turinčias bendrų bruožų veiksmožodžių abstraktų su kilmininku transformacijos ir jų atspindimas reikšmės bei jas lemiančius faktorius.

§ 8. T: NgN^v → NnV. Įprastinė daiktavardinės konstrukcijos narių tvarka – NgN^v, atvirktinė tvarka paprastai esti tik stebėjimasi ar kitas emocijas reiškiančiuose posakiuose, pvz.: *Drebėjimas rankų, kojų – tikras senukas! Kt. Na, tų vaikų lakstysena!* Pkl. Veiksmažodinėje konstrukcijoje įprastesnė narių tvarka – NnV, tačiau lietuvių kalboje gana dažna ir VNn vartoseną (inversija su vos juntamu stilistiniu atspalviu). Daiktavardinės konstrukcijos narius sieja aiškus vienusės priklausomybės ryšys – N^v yra prisijungęs Ng.

Bemaž visos konstrukcijos NgN^v, transformuojamos į NnV, yra subjektinės reikšmės.

§ 9. Konstrukcijose NgN^v → NnV potencialiai gali būti vartojami visų priesagų ir galūnių vediniai, kurie pasako veiksmų ar būsenų pavadinimus, taip pat kai kurie vediniai, einantys veiksmų rezultatų pavadinimais.

Būdingiausi, keliolika kartų už kitus N^v subjektinėse NgN^v dažnesni yra priesagos *-imas (-ymas)*¹⁴ vediniai, pvz.: *sviedinių sprogimas → sviediniai sprogo, šeimininkų prašymas → šeimininkai prašė*. Tačiau šios priesagos vediniai ne visuomet sudaro tik subjektines konstrukcijas: subjektinę reikšmę čia gali nusverti objektinė (T: → VNa), posesyvinė ar kvalifikatyvinė reikšmė. Nuo pastarųjų dviejų reikšmių subjektinę skiria N^v konkretėjimas: kiek N^v konstrukcijose sukonkretėjęs, tiek konstrukcijos subjektinę reikšmę nusveria posesyvinė ar kvalifikatyvinė reikšmė, plg: *Mūsų daržinės klojimas cementu išpiltas*. LKŽ VI 145 (T: → *daržinė turi klojimą* – posesyvinė) ir *Dėl tavo klojimo bus lineliai pakloti*. JV 258. (T: → *tu kloji* – subjektinė). *Tėvynės dirvonuose, lietuvybės arimuose darbas yra toks painus ir sunkus* (T: → *arimai yra lietuvybės* – kvalifikatyvinė) ir *Koks jo apsiarimas, kad liko dar pusė lauko nearta*. LKŽ I 299. (T: → *Jis apsiarė* – subjektinė). Kadangi ne visuomet aišku, ar N^v-imas yra visiškai sukonkretėjęs, ar tik apkonkretėjęs (pavyzdžiui, kai jis eina veiksmo rezultato pavadinimu), tai turime konstrukcijų, kuriose galima įžiūrėti ir subjektinę, ir posesyvinę ar kvalifikatyvinę reikšmę, pvz.: *Aš jau žinojau Gailiūno sumanymą...* Marcink PKJ 30. (T: → *Gailiūnas sumanė* ar *Gailiūnas turi sumanymą?*). Panašiai N^v konkretėjimas veikia ir NgN^v konstrukcijų su kitų priesagų ar galūnių vediniais subjektinę reikšmę.

Gana produktyvūs subjektinėse konstrukcijose NgN^v → NnV konstrukcijose yra priesagų *-esys, -smas, -sena, -tis, -yba, -ynės, -mė, -snis, -inys*

¹⁴ Priesaga *-ymas* yra tik priesagos *-imas* darybinis variantas, plg. В. У р б у т и с, min. autor. ref., p. 23.

(dažniau veiksmo rezultato reikšmės), *-uly* ir kt. vediniai¹⁵, pvz.: *ratų dardesys, mano šauksmas, žmonių galvosena, gamybos apimtis, vokalistų kūryba, paukščių giesmė, rašytojo kūrinys, senio kosulys* ir kt. Už daugelį šių priesagų vedinių subjektinėse NgN^v yra produktyvesni galūnių *-a, -as, -is (-ys)* vediniai, pvz.: *kultūrų kaita, studentų juokas, mūsų žygis*.

§ 10. Subjektinės NgN^v – NnV konstrukcijos gali sudaryti absoliuti dauguma įvairių leksinių reikšmių veiksmažodžių abstraktų, išlaikiusių subjektinį valentiną gumą. Kad konstrukcija NgN^v bus subjektinė, žymiai didesnė tikimybė, kai N^v yra intransyvinio veiksmažodžio vedinys, pvz.: *malūno užimas, rugių nokimas, upės bėgimas* ir kt.

Iš kai kurių savaiminių, arba nedarybinių, veiksmažodžių padaryti N^v be subjekto kilmininko paprastai nėra nevartojami, nors čia, kaip ir veiksmažodinėse konstrukcijose, subjektiniu ryšiu susijęs ne tikras veikėjas, o tik veiksmo gavėjas – „pasyvinis subjektas“, pvz.: *laivo sudužimas, galvijų gaišimas, skaičiaus padidėjimas, laikų pagerėjimas* ir pan.

Iš tranzityvinių veiksmažodžių padaryti N^v subjektinės NgN^v konstrukcijos taip pat gali sudaryti (*vado įsakymas, jo arimas, bernų dainavimas*), bet šiuo atveju su jomis labai „konkuruoja“ tokios pat sandaros objektinės NgN^v (žr. § 13).

Subjektinių NgN^v konstrukcijų nelinkę sudaryti iš beasmenių veiksmažodžių išvestieji N^v. Tačiau fakultatyviai vartojami ir jie pasitaiko subjektinėse N^vNg konstrukcijose, pvz.: *dienos aušimas, lietaus lijimas* ir pan.

Subjektinės, bet kitaip transformuojamas NgN^v konstrukcijos gali sudaryti žmogaus būsenas pasakančių beasmenių veiksmažodžių abstraktai, pvz.: *Pamažu Katrės širdies skausmas raminosi...* Žem R I 97. Sudėtinė NgNgN^v konstrukcija skaidosi į subjektinę ir objektinę NgN^v konstrukcijas, ir subjektinė transformuojama ne į NnV, o į NdV: *Katrei skaudėjo (širdį)*. Žinoma, tokios daiktavardinės konstrukcijos yra retos, ir subjektas jose – tik būsenos turėtojas, o ne veiksmo atlikėjas.

§ 11. Priklausomojo nario (Ng) leksinė reikšmė NgN^v konstrukcijose nesvarbu, kai N^v yra intransyvinio veiksmažodžio vedinys, pvz.: *avalėlių dūzgimas, saulės tekėjimas, ligos atkrytis, balso judėsen* ir kt.

Kai kilmininką prisijungia tranzityvinio veiksmažodžio abstraktas, priklausomojo nario reikšmė gali veikti visos konstrukcijos reikšmę, plg. *vaiko skaitymas* ir *knygos skaitymas*. Subjektinės konstrukcijos čia dažnesnės, kai su tranzityvinio veiksmažodžio abstraktu eina gyvų būtybių ar šiaip aktyviai veiksmo dalyvaujančių

¹⁵ Kokia eile šių priesagų vediniai išsidėstytą pagal sudaromų subjektinių NgN^v kiekį, nenustatyta, tačiau apytikriai palyginimai rodytų, kad ji šiek tiek nesutampa su V. Urbučio pateikiama tų priesagų produktyvumo eile, ir skirtumas, matyt, atsiranda dėl to, jog kai kurių priesagų (*-yba, -inys, -estis* ir kt.) veiksmažodžių abstraktai linkę labiau sudaryti objektinės ir kitokias NgN^v konstrukcijas.

daiktų pavadinimus reiškiantys (t. y. agentiniai) Ng, pvz.: *žiurovų susidomėjimas, partijos ir vyriausybės nutarimai, variklių gausmas, medžių kalba* ir kt.

Negyvus daiktus reiškiantys (neagentinės reikšmės) Ng tikrų subjektinių konstrukcijų iš viso neturėtų sudaryti, tačiau yra veikslių (ar būsenų), kurie atliekami ar sukeliama negyvo daikto (be to, negyviems daiktams kartais teikiame gyvųjų daiktų ypatybių), pvz.: *sąžinės graužimas, adatos įdūrimas, istorijos nuosprendis* ir kt. Taigi ir šios rūšies pavadinimų Ng nėra retenybė subjektinėse konstrukcijose¹⁶.

Priklausomuoju nariu subjektinėse NgN^v → NnV konstrukcijose eina ne tik daiktavardžiai, bet ir juos atstojančių kalbos dalių kilmininkai, išimties čia nesudaro nė žodžiai *mano, tavo, savo*¹⁷, pvz.: *jo kalba, kažkieno įsikišimas, vyresniųjų patarimas, mano nuilsimas, tavo gudravimas, savo ketinimai (Vaikinas ir neslėpė savo ketinimų. Tsp.)*.

§ 12. NgN^v → VNa. Transformacijoje veiksmažodinių daiktavardžių (N^v) keičiant veiksmažodžiu (V), keičiasi ir adjunkto forma: kilmininkas → galininkas. Kartu dažniausiai vyksta ir žodžių tvarkos persigrupavimas, atvirkščiai jų nariai išsidėsto ir inversijos atvejais, pvz.: *darbo organizavimas → organizuoja darbą, grūdų nešiojimas → nešioja grūdus. (Tas nudžiovinimas grūdų kiek laiko atima. LKŽ II 1024). (→ nudžiovina grūdus)*.

Ši transformacija gali atspindėti objektinę, objektinę-subjektinę ar cirkumstantinę konstrukcijos reikšmę, be to, šitaip transformuojama NgN^v konstrukcija gali būti homoniminė su subjektine NgN^v (→ NnV, žr. § 19).

§ 13. Objektines NgN^v → VNa konstrukcijas gali sudaryti didžioji dalis veiksmažodžių abstraktų bei veikslių rezultatų pavadinimų¹⁸ – įvairių priesagų ir galūnių vedinių.

Produktyviausi objektinėse (kaip ir subjektinėse) konstrukcijose priesagos (-imas (-ymas) vediniai, pvz.: *linų auginimas, duonos minkymas*. Gana produktyviai čia dar reikia laikyti priesagų -yba (-ybos) (*namų statyba*), -inys (*eilėraščių rinkinys*), -alas (*baldu apmušalai*), -acija (*knygų anotacijos*), -lis (-lys) (*rugių atsėlys*), -atas (*pašarų koncentratas*) ir ypač galūnių -a (*stiklo atraiža*), -as (*žemės darbas*) vedinius. Minėtos konstrukcijos nėra retenybė dar ir su šių priesagų bei galūnių vediniais: -tis (*laiko gaisėtis*), -ulus (*dantų sopulys*), -ynė (-ynės) (*gyvulių kankynė*), -uotė (*veiksmažodžių asmenuotės*), -icija (*tekstilės ekspozicija*), -izė (*raštu analizė*), -snis (*duonos*

¹⁶ Plg.: M. Zoeppritz, On the Requirement that Agentive be Animate, „Beiträge zur Linguistik und Informationsverarbeitung“, 21, 1970, p. 77.

¹⁷ Kad šie žodžiai laikytini kilmininkais, žr. V. Žulys, Vadinamųjų nekaitomųjų įvardžių vieta lietuvių kalbos gramatinėje sistemoje, „Baltistica“ V (2), 1969, p. 168 – 170.

¹⁸ Objektines NgN^v konstrukcijas, be to, dar gali sudaryti veikėjų pavadinimai (*šieno plovėjas*), įrankių pavadinimai (*dulkių siurblys*), vietų pavadinimai (*vyrų kirpykla*), iškilmių pavadinimai (*Jo-no išleistuvės*).

kąsnis), -tė (*sniego gniūžtė*), -mė (*kūno bausmė*), -klė (*vilkų medžioklė*), -ė (*tėvynės meilė*), -ia (*pinigų ėdžia*), -is (*saldumynų pomėgis*) ir kt.

Objektinėms NgN^v konstrukcijoms nebūdingi veiksmažodžiai su jo būdo atspalviu rodantys priesagų -*esy*s, -*sen*a ir -*sm*a vediniai (*skambesys*, *eisena*, *gausmas*). Tiesa, priesagos -*sm*a vediniai, reiškiantys pojūčius, sudaro objektines NgN^v konstrukcijas, pvz.: *galvos skausmas*, *pavydo jausmas* ir kt.

§ 14. Objektinėse konstrukcijose lemiamas faktorius yra N^v objektinis valentingumas, kuris daiktavardinėse konstrukcijose nėra kiek ne silpnėjęs, kaip ir veiksmažodinėse. Todėl objektines NgN^v → VNa konstrukcijas paprastai sudaro tranzityvinių (reikalaujančių objekto galininko) veiksmažodžių vediniai. Jų yra ir tokių, kurie be objekto kilmininko neįtarnaujami. Tai pirmiausia veiksmažodžių, reiškiančių ko nors kūrimą, gaminimą, patvarkymą, ir kai kurių kitų vediniai, pvz.: *sutarčių sudarymas*, *žodžių sudėjimas*, *penkmečio įgyvendinimas*, *darbo pagyvinimas*, *liaudies ūkio vystymas* ir kt.

Tik objektines NgN^v konstrukcijas linkę sudaryti neapibrėžto veiksmo reikšmės veiksmažodžių abstraktai, pvz.: *kojų badymas*, *marškinių dažymas*, *literatūros leidimas*, *fizinės kultūros diegimas* ir kt. Tokios konstrukcijos ypač dažnos mokslinėje literatūroje ir publicistikoje.

§ 15. Ypatingesnės objektinės konstrukcijos yra su N^v iš beasmenių žmogaus būsenas reiškiančių veiksmažodžių, pvz.: *kojos skaudėjimas*, *šono gėlimas*, *kinkų niežėjimas* ir pan. Įprasčiausia jų transformacija – VNa (*skauda koją ...*), tačiau galima ir NnV (*koja skauda ...*). Transformuojamos į NnV, jos panašios į subjektyvines savaiminių veiksmažodžių vedinių konstrukcijas, pgl.: *kojos skaudėjimas* → *skauda koja* ir *puodo svilimas* → *svyla puodas*, *padų degimas* → *dega padai*.

§ 16. N^v konkretėjimas objektinės NgN^v reikšmės ir transformacijos į VNa visiškai nenustelbia. Tiesa, veiksmažodžių abstraktai, virtę visai konkrečiais žodžiais, sudaro konstrukcijas, kuriose pagrindinė yra posesyvinė, kvalifikatyvinė ar kompletyvinė reikšmė, o objektinė jau lyg tik šalutinė, pvz.: *staltiesės padabinimai* (*Labai gražūs šitos staltiesės padabinimai*. LKŽ II 202 → *staltiesė turi padabinimus* (posesyvinė), → *padabinimai yra staltiesės* (kvalifikatyvinė) ir → *staltiesę padabino* (objektinė); *vežimas šieno* → *šieno yra vežimas* (kompletyvinė) ir → *veža šieną* (objektinė).

§ 17. Objektinei NgN^v konstrukcijai svarbu ir adjunkto (Ng) leksinė reikšmė. Negyvų daiktų pavadinimų kilmininkai, prijungti prie tranzityvinių veiksmažodžių N^v, paprastai sudaro objektines konstrukcijas, pvz.: *ieties metimas*, *langų daužymas*, *rankos padavimas* ir pan. Adjunktai, reiškiantys gyvų būtybių pavadinimus, su tranzityvinio veiksmažodžio N^v gali sudaryti objektines NgN^v konstrukcijas (*avių laikymas*), subjektyvines (*vado apskaičiavimai*), bet užvis dažniausiai – subjektyvines, homonimines su objektinėmis (*žmogaus niekinimas*, žr. § 19).

§ 18. Cirkumstantine NgN^v → VNa laikoma konstrukcija, kurios adjunktas turi leksinę laiko ar vietos reikšmę arba rodo tikslą.

Dažnesnės yra laiko (temporalinės) NgN^v, pvz.: *nakties miegas* → *miega naktį*, *šios dienos skausmas* → *šią dieną skauda*, *rudens arimas* → *aria rudenį* ir pan. Šios konstrukcijos paprastai turi ir kokybinį (kvalifikatyvinį) atspalvį.

Visai retos yra vietos (lokalinės) NgN^v → VNa konstrukcijos. Jos atsiranda iš veiksmazodinių konstrukcijų su vadinamuoju atstumo galininku, pvz.: *šimto metrų bėgimas* → *bėga šimtą metrų*, *aštuonių sieksnių nusileidimas* → *nusileidžia aštuonis sieksnius*.

Visai kas kita yra konstrukcijos, kur pagrindinis narys rodo vietą (*studentų valgykla*, *medžio išduba*).

§ 19. NgN^v → NnV ar VNa. Konstrukcijos NgN^v, kurias sudaro tranzityvinių veiksmazodžių abstraktai, išvesti iš žmonių santykius reiškiančių veiksmazodžių, su gyvų būtybių pavadinimų kilmininkais, gali būti transformuojamos dvejai: į NnV ar į VNa, pvz.: *tėvo barimas* → *tėvas bara* ar → *tėvą bara*. Pirmoji transformacija rodo subjektinę, antroji – objektinę konstrukciją. Kadangi čia iš tiesų turime dvi tos pačios sandaros, bet skirtingų reikšmių konstrukcijas, kurios nėra viena iš kitos atsiradusios, tai jas laikome homoninėmis. Kontekstas ar situacija parodo, ar yra realizuotos subjektinės (a), ar objektinės (b) konstrukcijos.

a) *Bene tu visuomet vengti tėvo barimo...* Krėv Rg 96 ... *nebijau žmonių teismo, bet negaliu jiems vadovauti*. Avyž KK 465. *Uniformuotų raitelių sargyba rivedė man pabalnotą žirgą*. Balč TVN 39.

b) *Liucės atsiminimas jo nebejudino...* Myk-Put AŠ 70. *Atsakai už savo žėimos auklėjimą...* Avyž KK129. *O džiaugsmas – tai realybės uždanga*. Mikel RN 155.

Galimos tokios konstrukcijos ir su personifikuotais negyvų daiktų pavadinimais, pvz.:

V. B. nereagavo į laikraščio kritiką. T. 1971. XI. 23 ... *mūsų sąžinės veismas negali patenkinti* ... T. 1971. VII. 4.

Kad subjektinės ir objektinės konstrukcijos čia tiesiogiai nesusijusios, rodo ir ai, jog jas abi galima vartoti vienoje konstrukcijoje, pvz.:

Kalbėdamas apie kitus autoriaus žodžio tarimus, čia stengsiuos būti gana tsargus. Jabl RR II 465 (→ *autorių taria žodžius*). *Vienintelis pelnas, kurį turit iš elionės, tai garbė už princesės sveikatos atgavimą*. Balč TVN 72.

Tokie pasakymai gali atrodyti neįprasti, tačiau tai nėra okazionaliniai kalbos eiškiniai: jiems plisti duoda pagrindą neabejotinai didelis lietuvių kalbos konstrukcijų polinkis sudaryti kelių laipsnių sudėtinės konstrukcijas.

§ 20. NgV → VNg. Tai transformacija, kurioje nekinta adjunktas forma, o artais ir narių tvarka, nors žodžių tvarkos polinkiai čia daugiausia priklauso nuo onstrukcijų reikšmių.

Struktūros atžvilgiu konstrukcijų NgN^v → VNg yra dvi rūšys: 1) turinčios formalių tokią transformaciją sąlygojančių rodiklių ir 2) tokių rodiklių neturinčios konstrukcijos.

1) Konstrukciją NgN^v → VNg gali determinuoti pagrindinio nario priešdėlis *ne-, pri-, su-* ir kt. suponuojantys ko nors neapibrėžtą kiekį priešdėliai, pvz.: *darbo nevertinimas, drobių priaudimas, žmonių sugužėjimas*. Tokių konstrukcijų transformavimai gali būti tęsiami: *darbo nevertinimas* → *nevertina darbo* → *vertina darbą* (veiksmazodinė T: NgN^v → VNg + teigiamoji T: → VNa). Į negalutines (nebranduolines) konstrukcijas gali būti transformuojamos ir konstrukcijos, kurių pagrindinis narys neturi minėtų priešdėlių, bet adjunktas rodo ko nors gausumą ar neapibrėžtą kiekį, pvz.:

Nesvietiškas to alaus pylimas, girdymas. LKŽ III 332. *Balsas buvo... nerimo ir apmaudo priemaiša* Balt NV 294.

Čia kartais būtų galimos ir kitokios transformacijos: *darbo nevertinimas* → *darbo vertinimas* → *vertina darbą*; *drobių priaudimas* → *drobių audimas* → *drobes audžia*.

2) Konstrukcijos NgN^v transformacija VNg yra galutinė (VNg – branduolinė konstrukcija) tuomet, kai N^v yra kilmininko reikalaujančio veiksmazodžio vedinys, pvz.: *patyrimo stoka, naujo ieškojimai, bausmės baimė*.

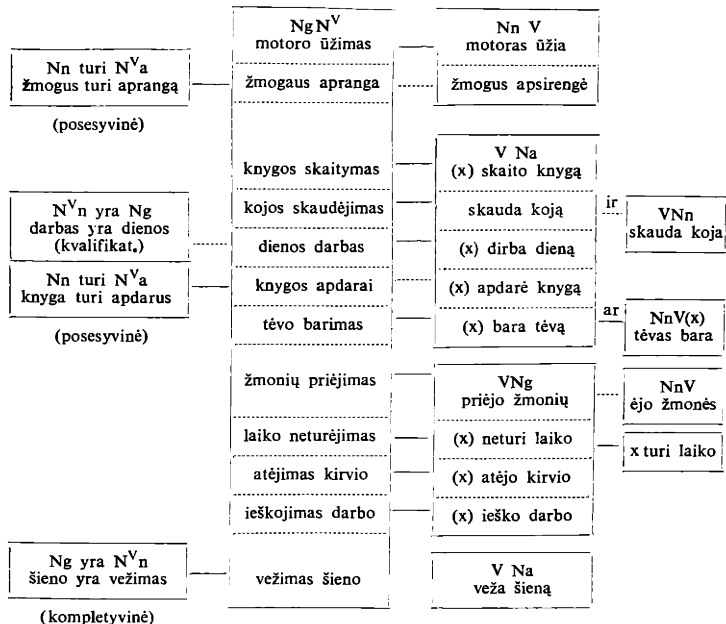
§ 21. Konstrukcijos NgN^v → VNg gali turėti subjektinę, objektinę, subjektinę homoniminę su objektine reikšmes. Jas lemia tie patys faktoriai, kaip ir anksčiau minėtose konstrukcijose. Tik pirmosios grupės konstrukcijų reikšmei šioji tokį poveikį daro ir N^v priešdėliai *ne-, pri-, su-*, bet svarbiau yra Ng antrinė neapibrėžto kiekio reikšmė, pavyzdžiui: subjektinės konstrukcijos: *drausmės nebuvimas, žmonių susikimšimas, aukso mažėjimas*; objektinės: *kuolų prikaišiojimas, netekimas darbo, lašinių atrėž* subjektinės su homoniminėmis objektinėmis: *šeimininkės neapykanta* ar → *šeimininkė neapkenčia* ar → *šeimininkės neapkenčia, jų prašymas* → *jie prašė* ar → *juos prašė*, ar *jų prašė*. Konstrukcijų, kurios transformuojamos į branduolinę VNg konstrukcija, daugiausia lemia N^v valentingumas ir Ng gramatinė reikšmė. Šios konstrukcijos dažniausiai esti objektinės, pvz.: *ieškojimas laimės, miego norėjimas, tėvų pasiilgimas, pagalbos šauksmas*; gali būti ir subjektinės (*mano troškimas, vaiko įnoris*) ar subjektinės, homoniminės su objektinėmis (*tėvų noras* → *tėvai nori* ar → *tėvų nori, žmogaus baimė* → *žmogus bijo* ar → *žmogaus bijo*).

§ 22. NgN^v → VNg gali rodyti ir ypatingą cirkumstantinę konstrukcijos reikšmę – tikslo reikšmę, pvz.: *atėjimas kirvio* → *atėjo kirvio, išvažiavimas atostogų* → *žiavo atostogų*. Tokių konstrukcijų struktūra determinuojama leksinių reikšmių: pagrindinis narys – slinkties veiksmazodis, adjunktas – konkretaus daiktavardžio kilmininkas.

Trans- formac.	Reiškėmės	Reiškėmių ir transformacijų rodikliai																		
		N ^V priesagos				N ^V priešdėliai			N ^V valent. ir semant. sav.			Ng semant.			Ng gramat. reikėmė					
T:→		-imas	-smas	-esys	-sena	kitos pries. ir galūn.	ne-	pri-, su-	kiti prieš- dėliai	intrans.	trans.	konkretu- mas	kiti semant. ir valent. r.	gyvų d. pav.	negyvų agent.	negyvų neag.	kiti semant. rod.	subjektinė	objektinė	cirkumstan- tinė
NnV	subjekt.	x	x	x	x		x	(+)		x	+		(-)	x	x	-	(-)	x	-	-
V Na	objekt.	x	(+)	(-)		x	(-)	x	-	-	x	+	+	(+)		x	(+)	-	x	-
	adverb.	+	(+)	(+)	(-)	+	+	+	+	+	+	(+)	x	-	-	+	+	-	-	x
V Ng	objekt.	x	(+)	(-)	(-)	x	-	x	(+)	-	x	(-)	+	(+)	(+)	x	+	-	x	-
	subjekt.	x	(-)	(-)	(-)	+	x	x	(+)	x	-		+	+	+	-	+	x	-	-
	adverb.	+	+	+	-	+	(+)	-	+	x	-	-	x	-		x	x	-	-	x
VNa + NnV obj. ar subj.		+	+	(-)	(-)		+	+	+	-	x			x	(+)	-	-	x	x	-

¹⁹ Plg. Д. С. Норс, Трансформационный анализ конструкций с творительным падежом в русском языке, „Новое в лингвистике, II, М., 1962, p. 659. Ženklių reikėmės: x – labai dažnas dėmuo, + – pasitaikantis, (+) – retai pasitaikantis, – – nevartojamas, (-) – paprastai nevartojamas, bet galintis pasitaikyti dėmuo.

NgN^V transformų santykių schema

НЕКОТОРЫЕ КОНСТРУКЦИИ ОТГЛАГОЛЬНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ С РОДИТЕЛЬНЫМ ПАДЕЖОМ

Резюме

В статье описывается, как разные лексические и грамматические факторы определяют структуру и семантику конструкции отглагольных абстрактв с родительным падежом в литовском языке. За основу исследования принимаются следующие NgN^V трансформации: → NnV (отражает субъектную конструкцию), → VNa (может отражать объектную, объектно-субъектную и обстоятельственную конструкции), → NnV или VNa и → VNg (те и другие трансформации могут отражать объектную, субъектную, их же — как омонимические конструкции, иногда — обстоятельственные). Решающими факторами для субъектных конструкций являются неконкретность значения и интранзитивная валентность главного члена, а также агентивность адьюнкта; для объектной конструкции — транзитивная валентность главного члена и объектная валентность адьюнкта.